

ABU RAYHON BERUNIY ASARLARIDAGI AYRIM BIBLIONIMLAR HAQIDA

Mirzahmedova Oygul Abdirashidovna,

Namangan Davlat Universiteti Lingvistika (O‘zbek tili yo‘nalishi) 2-kurs
magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada buyuk ajdodimiz Abu Rayhon Beruniy asarlarida qo‘llangan ayrim bibliyonimlar haqida va ularlarning izohlari bo‘yicha fikrlar yuritilgan.

***Kalit so‘zlar:** Abu Rayhon Beruniy, atoqli otlar, bibliyonim, “Osor ul-boqiya”, Zardusht, “Geografiya”, Batlimus, “Panchatantra”.*

ABSTRACT

This article discusses some of the bibliographies used in the works of our great ancestor Abu Rayhan Beruni and their interpretations.

***Keywords:** Abu Rayhan Beruni, famous horses, my bibliography, "Osar ul-Baqiya", Zoroaster, "Geography", Batlimus, "Panchatantra".*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются некоторые библиографии, использованные в трудах нашего великого предка Абу Райхана Беруни и их интерпретации.

***Ключевые слова:** Абу Райхан Беруни, знаменитые лошади, моя библиография, «Осар уль-Бакия», Зороастр, «География», Батлимус, «Панчатантра».*

KIRISH

Atoqli otlarning o‘rganilishi masalalarining dunyodagi turli soha olimlari tomonidan ilmiy-nazariy va amaliy asoslarda tadqiq etilishi ancha vaqtdan buyon davom etib kelmoqda. Bu haqida turli tillarda bir qancha ilmiy ishlar e‘lon qilingan. Bunda til va tarixga oid manbalar asosiy tayanch manba hisoblanadi. Shu bilan birga, olimlarimizning tadqiq etish faoliyatlari ham mazkur sohaning rivojlanishiga turtki bo‘lgan.

Bibliyonimlar mavzusiga doir har xil nazariy va amaliy muammolarni atroflicha tadqiq etish va tahlil qilish o‘zbek tilshunosligi va nomshunosligi fanlari oldida turgan muhim va dolzarb vazifalardandir. Zero, bibliyonimlar yozma adabiyotning ijtimoiy-madaniy hayotning barcha jabhalaridagi o‘rish-u o‘zgarishlarga bevosita daxldor bo‘lgan eng faol va ommabop ko‘rinishi hisoblanadi.

Har qanday asar bibliionimdan boshlanadi. Bibliionimning mavjudligi uning mohiyati-yu maqomi matnning mavjudligi bilan bog'lanadi. Yozuvchining o'z o'quvchisiga aytadigan birinchi so'zi bibliionimdir. Bibliionim-har qanday badiiy, ilmiy, diniy, siyosiy asarlarga qo'yilgan atoqli ot¹. Lekin u matn uchun shunchaki bir shartli ramz-belgi emas, matnning mohiyati, mazmuni, maqsadi va vazifasi bilan uzviy aloqador bo'lgan muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu sababli badiiy asarga aniq va maqsadga muvofiq bibliionim qo'yish talab qilinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Beruniy fanning hamma sohalarida samarali ijod qildi. Uning ilmiy me'rosi juda boy. Akademik I.Yu. Krachkovskiy so'zi bilan aytganda, u qiziqqan sohalarni sanab chiqishdan ko'ra, qiziqmagan sohalarni sanab chiqish osonroqdir. Beruniyning 150dan ortiq ilmiy asarlar yozgani ma'lum. Lekin bularning uchdan ikki qismi bizgacha yetib kelmagan yoki hali topilgan emas. Ko'pchilik asarlarining faqat nomigina ma'lum. Xususan, uning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida 213 ta, "Hindiston" asarida 206 ta, "Qonuni Ma'sudi" asaida 28 ta tarixiy asar nomlari keltirib o'tilgan. Buyuk olim bibliionimlarni keltirishda, ularni izohlab ham o'tadi.

"Osor ul-boqiya" –Abu Rayhon Beruniyning birinchi yirik asari "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kitobidir. Asarning arabcha nomi "Al osor al- boqiya an al- qurun al- xoliya" bo'lib, Yevropada "Xronologiya", o'zbek sharqshunosligida "Osor al-boqiya" nomi bilan mashhurdir."Osor ul-boqiya" "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" bibliionimi o'quvchiga asar haqida ma'lumot berib turadi. Beruniyning o'zi ham bu asarni nima sababdan yozgani haqida asarda izoh berib o'tadi.

Adiblardan biri mendan [turli] xalqlar haqidagi tarixlar, ularning boshlanishlari va shoxobchalari, ya'ni oylar va yillari ustida u tarix egalarining ixtirolari va bu ixtirolar sabablari, mashhur bayramlar, turli vaqtlar va [har xil] yumushlar uchun belgilangan kunlar, millatlarning ba'zisi amal qilib, ba'zisi amal qilmatdigan boshqa [marosimlar] haqida so'radi va meni imkon boricha ularni juda ravshan bayon etib, o'quvchi fahmlaydigan [turli] kitoblarni axratish va u kitob egalarini surishtirishga ehtiyoj qoldirmaydigan [bir asar yozishga] da'vat etdi².

Beruniy bu kitobini Jurjonda muhojirlik davrida yoza boshlagan va 1000 -yili yozib tamomlagan. Bu vaqtda olim endi 27 yoshga kirgan edi. "Osor al-

¹ E.A.Бегматов Узбек тили антропонимикаси Т.: Фан, 2013. –Б.-46

² Беруний. Танланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968. –Б.-40

boqiya” unga juda katta shuhrat keltirdi. Beruniyning hamma fanga qiziquvchi olim ekanligini ko’rsatdi. Akademik I.Yu.Krachovski ham buni qayd etgan edi³.

“Kitob al- istilhod bi ixtilof al arsod” (Kuzatishlardagi ixtiloflar haqida dalillar kitobi)-Beruniyning ushbu asari bizgacha yetib kelmagan. Bu asar haqida “Osor al-boqiya” asarida to’xtalib o’tilgan.

Yilning necha kunligini aniqlashdagi kuzatishlarning xilma xil chiqishi kuzatish va haqiqatni topishni bilmaslikdan emas, balki katta doira bo'laklarini kichik doira bo'laklari orqali zabt etib bo'lmasligi, ya'ni kuzatish qurollari kichik bo'lib, kuzatiladigan jismlarning juda kattaligi sabablidir. Bu masala mening “Kuzatishlardagi ixtiloflar haqida dalillar kitobi” nomli asarimda to'la bayon etilgan⁴.

“Abisto”-(Avesto) –jahon madaniyatining, jumladan, Markaziy Osiyo va Eron xalqlari tarixining qadimgi noyob yodgorligidir. Avesto (parfiyoncha: apastak – matn; ko‘pincha "Zend-Avesto", ya'ni "tafsir qilingan matn" deb ataladi) – zardushtiylikning muqaddas kitoblari to‘plami. Avesto so‘zining o‘zagi “sto” bo‘lib, “o‘rnatilgan”, muqarrar qilingan qonun qoidalar” ma’nosini beradi. Olim “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida “Avesto” asarining yuzaga kelish tarixi va uning Iskandar Zulqarnayn davrida yoqib yuborilganligi haqida qimmatli ma’lumotlar berib o’tadi.

Zardusht majusiylar “Abisto” deb ataydigan kitob bilan yuzaga keldi. Bu kitob barcha boshqa xalqlar tillariga muxolif bir tilda yozilgan va alohida tartibda bo'lib, maxsus bir til egalari bilib, boshqa til egalari bilmay qolmasligi uchun u tildagi harflar soni hamma tillar harflaridan ortiq edi. Zardusht bu kitobni Bishtosfni oldiga qo'ydi. Bishtosf mamlakatining ulug'lari hozir edilar va mamlakat aholisidan ko'p xalq yig'ilgan edi⁵.

Podshoh Doro ibn Doro xazinasida Abistonning o'n ikki ming qoramol terisiga tillo bilan bitilgan bir nusxasi bor edi. Iskandar otashxonalarni vayron qilib, ularda xizmat etuvchilarni o'ldirgan vaqtda uni kuydirib yubordi. Shuning uchun o'sha vaqtdan beri Abistonning beshdan uchi yo'qolib ketdi. Abisto o'ttiz nask edi, majusiylar qo'lida o'n ikki nask chamasi qolgan edi. Biz Qur'on bo'laklarini xaftiyaklar deganimizdek, nask Abisto bo'laklaridan har bir bo'lakning nomidir⁶.

Al-Mijastiy(Almagest)-Batlimusning astronomiyaga oid mashhur kitobi bo‘lib, arabiynavis yozuvchilar orqali Yevropaga borgan. Bu asar bir necha asrlar davomida

³ Беруний. Таълиқланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968. –Б.-13

⁴ Беруний. Таълиқланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968. –Б.-46

⁵ Беруний. Таълиқланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968. –Б.-237

⁶ Беруний. Таълиқланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968. –Б.-238

islom Sharqi va keyinchalik Yevropa xalqlari uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilgan. Batlimus o'z kitobini "Megale sintaksis" ("Buyuk tuzilish") deb atagan. Keyinchalik buyuk astronomning homiylari kitob nomini "Sintaksis megeste" ("Eng buyuk tuzilish") deb o'zgartirganlar. Arabiynavis olimlar esa "megeste" so'zini "Al-Mijastiy"ga aylantirganlar, bundan lotincha Almagest kelib chiqqan.

*Batlimus Antonina podshohligining birinchi yilida turg'un yoritqichlar haqidagi xatolarni tuzatib, ularni o'z kitobi "Al-Mijastiy"ga kiritdi va ularni har yili bir daraja yurgizilsin, deb buyurdi*⁷.

"Anvo kitobi"-Ibn Sinoning asari. Beruniyning har xil asrlarda yashagan boshqa olimlar o'rtasidagi ilmiy munozaralarni tadqiq qiladi. Sobit ibn Qurra bilan Jolinus, Ar Roziy bilan Tammor fikrlari orasidagi kelishmovchiliklar shu jumladandir. Sinoning "Anvo kitobi"dagi ba'zi fikrlarga e'tiroz bildiradi.

Anvo-navning ko'pligi; tong yorigandan keyin kun botish tomonda oy manzillaridan bir yulduzning botishi va xuddi o'sha soatda, kun chiqish tomonda uni xuddi poylaganday, ro'para bo'lib, boshqa bir yulduzning chiqishidir.

Anvo haqida kitob deganda, yog'ingarchilik umuman, ob-havo to'g'risidagi bilim ham tushuniladi⁸.

*Sino "Kitob al- Anvo"da bunday degan: "Chorvachilarning tammuz boshidan hisoblanadigan va qish oylaridan har bir oy ahvolini bildirishda "bohur" kunlari yo'lidan yuradigan maxsus yetti kunlari bor. Ular "chorvachilar bohurlari" deb mashhurdir; u kunlarda havo ahvoli, oldingi va keyingi kunlardagidan boshqa bo'lib, hammasi yoki ba'zisi bulutdan xoli bo'lmaydi"*⁸.

"Panchatantra"-bizda u "Kalila va Dimna" nomi bilan mashhur. Beruniy bu kitobni tarjima qilmoqchi bo'lganini yozadi. Lekin Beruniy tarjima qilganmi yo'qmi hozircha noma'lum. Ammo u arabchaga Abdulloh ibn Muqaffa (724-759) tarjimasini bilam mashhur bo'lgan. Bu kitobni Beruniy o'qib, unga qanoatlanolmagan, hatto Muqaffani qattiq tanqid qiladi.

Hindcha "Panchatantra" asarining "Kalila va Dimna"ga aylanib qolishiga asarning bosh qismidagi ikki chiyabo'rining ismi "Karataka va Damanaka" sabab bo'lgan. "Panchatantra" (uning ma'nosi "Besh hikmat" - kitobdir) pahlaviy tiliga tarjima qilinganida bu ismlar buzib olingan, pahlviy tilidan Muqaffa arabchaga tarjima qilib, uning aslini surishtirmagan va shu ko'yi dunyoning boshqa tillariga tarjima qilib ketilgan⁹.

⁷ Беруний. Таълиқланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968. –Б.-65

⁸ Беруний. Таълиқланган асарлар. II том. –Т.: Фан, 1965. –Б.-491

⁹ Беруний. Таълиқланган асарлар. II том. –Т.: Фан, 1965. –Б.-478

Bizcha “Kalila va Dimna kitobi” deb mashhur bo’lgan “Panchatantra” degan kitobni imkoniyat topib tarjima qilsam degan orzuyim bor. Chunki u kitob Abdulla ibn al- Muqaffa kabi o’zgartirib yubormasliklariga inonib bo’lmaydigan bir guruh kishilar tili bilan hindchadan forschaga arabchaga tarjima qilinib keldi¹⁰.

XULOSA

Beruniy asarlaridagi qo’llangan tarixiy asarlar nomlarini o’rganish orqali o’sha davr ilm-fan madaniyati haqida qimmatli ma’lumotlar olamiz. Zero, tarixiy nomlar tarixni ochib beruvchi ochqich vazifasini o’taydi.

REFERENCES

1. Беруний. Танланган асарлар. I том. –Т.: Фан, 1968;
2. Беруний. Танланган асарлар. II том. –Т.: Фан, 1965;
3. А. Навоий асарлари тилининг изоҳли лугати I том.–Т.:Фан, 1983;
4. Йўлдошев Б. Ўзбек онамастика масалалари. –Самарқанд, 2012;
5. Бегматов Е.А. Ўзбек тили антропонимикаси Т.: Фан, 2013.

¹⁰ Беруний. Танланган асарлар. II том. –Т.: Фан, 1965. –Б.-129